

■ تحلیل وضعیت حقوق و مقرری نمایندگان و کارکنان نخستین مجلس شورای ملی

سهراب یزدانی؛ علی طبری

■ چکیده

هدف: هدف از انجام تحقیق حاضر تحلیل وضعیت مقرری نمایندگان و کارکنان نخستین مجلس شورای ملی ایران است.

روش/ رویکرد پژوهش: روش تحقیق در پژوهش حاضر تحقیق تاریخی است. در این روش اطلاعات لازم از منابع کتابخانه ای با تاکید و تکیه بر اسناد موجود در آرشیو کتابخانه مجلس شورای اسلامی گردآوری شده و سپس بر اساس نظم و توالی منطقی تاریخی پردازش گشته و تحقیق مدون شده است.

یافته‌ها و نتایج: از یافته‌های تحقیق حاضر، اینگونه مستفاد می‌شود که مجلس اول شورای ملی با کاربرد تجربیات اداری - مالی دستگاه دیوانی کشور، تنها موفق به پرداخت بخش محدودی از حقوق نمایندگان و کارکنان خود شد و بخش مهم این حقوق در دوره‌های بعدی قانونگذاری به آن‌ها و یا بازماندگان‌شان پرداخت شد، چرا که بنابر دلایلی به ویژه نبود منابع مالی کافی، تمرکز مجلس اول بر حل مشکلات اقتصادی کشور و کوتاه مدت بودن این دوره قانون گذاری، امکان رسیدگی به امور داخلی مجلس برای نمایندگان محدود بود؛ از این رو مجلس اول از ساختار مالی منطقی برخوردار نبود

کلیدواژه‌ها

نخستین دوره مجلس شورای ملی / نمایندگان و کارکنان مجلس / حقوق و مستمری / آرشیو اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی

تحقیقات تاریخی

فصلنامه گنجینه اسناد: سال بیستم و یکم، دفتر چهارم، (زمستان ۱۳۹۰)، ۷۴-۹۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۸/۱۳ ■ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۲/۱

تحلیل وضعیت حقوق و مقرری نمایندگان و کارکنان نخستین مجلس شورای ملی

سهراب یزدانی^۱ | علی طبری^۲

مقدمه

دارالانشا و نظام اداری مجلس اول از گستردگی لازم و انتظام اولیه برخوردار بود و با پیشرفت کار مجلس، توسعه بیشتری نیز یافت؛ اما ساختار مالی آن، گستردگی و استحکام لازم را نداشت. این امر چند دلیل بارز داشت که عبارت بودند از:

۱. شکل‌گیری نهاد مشروطه بر پایه جنبشی حق‌طلبانه و براساس از خودگذشتگی برای فردایی بهتر و گریز از یوغ ستم بود که هر نوع فداکاری در این راه، با دل و جان مشروطه‌خواهان عجزین شده بود و مسائل مادی اهمیت کمتری داشت؛ در نتیجه، از ابتدا، مقرر نبود که حقوقی به نمایندگان ملت پرداخت شود و آنها هم ادعایی در این مورد نداشتند و، بدین روی، دفتر و تشکیلات مالی برای دریافت‌ها و پرداخت‌ها ایجاد نشد.

۲. مجلس رابطه خوبی با دربار و دولت نداشت؛ در نتیجه، از سوی آنها حمایت مالی نمی‌شد. با توجه به اینکه در این دوره، بودجه مملکت در دست دربار و دولت بود، آنها هیچ تعهد مالی را نسبت به مجلس نپذیرفتند. به بیان دیگر، در تنظیم بودجه ملی، مجلس جایگاهی نداشت و هر چه بود به صورت موردی و از محل‌های متفاوت به مجلس پرداخت می‌شد که آن‌هم بسیار محدود بود و حتی کفاف مخارج بخشی از کارکنان مجلس را نمی‌کرد.

۳. در آن زمان، هنوز، مجلس نظم و ثباتی به خود نگرفته بود و بخش‌ها و واحدهای اداری آن مشخص نبود. این بخش‌ها، به مرور زمان و براساس نیازهای پیش آمده، شکل گرفت و جذب نیرو کرد؛ اما تعداد همین کارکنان نیز طبق اسناد موجود، کمتر از ۶۰ نفر بود (کمام: ۱م، ۳ک،

۱. دانشیار تاریخ ایران
دانشگاه تربیت معلم تهران.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره
اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد
نجف‌آباد.
tatarik@yahoo.com

ج ۳، پ ۲۸). این افراد هم عمدتاً پرونده شخصی مالی در مجلس نداشتند و تعداد آنها محدود بود؛ در نتیجه، در تشکیلات مالی مجلس اول، عملاً جایگاه مالی بارزی طلب نمی کردند. آنان تنها وجوهی به صورت علی الحساب دریافت می نمودند (کمام: م ۱، ک ۳، ج ۳، پ ۲۷).

۴. واقعیت دیگر اینکه، لازم بود قبل از شکل گیری ساختار مالی مجلس اول، ابتدا ساختار اداری و اجزای آن به طور کامل ثابت یابد و بر اساس آن، برنامه ریزی مالی به عمل آید که این امر، با توجه به نوپا بودن مجلس و فشارهای سیاسی و اقتصادی فراوان بر آن، در کوتاه مدت غیر ممکن بود.

با این توصیف، از اسناد مالی مجلس اول، تعداد کمی باقی مانده که سید حسن تقی زاده در چند مورد اشاراتی به آنها داشته است. این اسناد اندک، نشان از شکل گیری ساختار مالی در مجلس اول دارد. این ساختار، پس از کمک هایی مانند کمک گمرک تهران به مجلس ایجاد شد و دفاتر مالی شکل گرفت؛^۱ که از آن با نام «دفتر ثبت مجلس» یاد شده است و احتمالاً چند کارمند مجلس نیز در این بخش مشغول به کار بوده اند. نحوه اداره این بخش از مجلس، با دارالانشا یا در حقیقت، با بخش اداری متفاوت بود؛ زیرا در رأس اداره مالی، یکی از نمایندگان مجلس قرار داشت. در مجلس اول، هیئت رئیسه، محقق الدوله را - که از نمایندگان تحصیل کرده و با معلومات بود - مأمور کرد تا بر امور مالی و پرداخت ها و دریافت های مجلس نظارت کند. به عبارت دیگر، وی «متصدی امور مالی» مجلس شد (کمام: م ۱، ک ۳، ج ۳، پ ۲۷). چند سندی که از عملکرد مالی محقق الدوله باقی مانده، نشان می دهد که پرداخت ها و دریافت ها در دفتر مجلس به طور دقیق و با خط فارسی و نگارش سیاق ثبت می شد. محقق الدوله - که در ترتیب هیئت رئیسه مجلس اول در زمره مباشران یا کارپردازان حضور داشت و منتخب صنف تجار تهران بود - پیش از نمایندگی، علاوه بر گذراندن دروس سیاسی، در تجارت نیز دستی داشت و با خط سیاق و امور ثبت و ضبط دفاتر مالی به خوبی آشنا بود.^۲ از این رو، نمایندگان، یکی از حساس ترین کارهای مجلس اول را به او واگذار کردند؛ کسی که به حق می بایست او را پایه گذار ساختار مالی مجلس اول مشروطه دانست. پس از مرگ محقق الدوله، صدیق حضرت (از نمایندگان تهران) جانشین او شد. در مشروح مذاکرات مجلس در تاریخ پنجشنبه ۱۴ شوال ۱۳۲۵ آمده است: «... در این موقع به اکثریت آرا صدیق حضرت به ریاست دفتر انتخاب شد» (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۱۴ شوال ۱۳۲۵، ص ۳۹۰).

گویا از این تاریخ به بعد، صدیق حضرت، وظایف محقق الدوله را عهده دار شد. او نیز از نمایندگان تحصیل کرده اروپا و مدرس مدرسه سیاسی بود که ایجاد اداره مجلس اول و بسیاری از برنامه ریزی ها از ابتکارات او بود (آدمیت، ۱۳۵۵، ج ۱، صص ۳۶۳، ۳۶۸، ۴۲۴).

۱. برای آگاهی بیشتر ن. ک.: کمام: م ۱، ک ۸، ج ۳، پ ۹۱؛ پرسشنامه های میرزا ابراهیم کلانتر (شرف الدوله)، نماینده تبریز؛ میرزا ابراهیم شهید تبریزی، نماینده تبریز؛ میرزا صادق مستشار الدوله، نماینده تبریز.

۲. برای آگاهی بیشتر ن. ک.: کمام: م ۱، ک ۳، ج ۳، پ ۲۷ و ۲۸.

۳. برای آگاهی بیشتر ن. ک.: کمام: م ۱، ک ۸، ج ۳، پ ۹۱؛ پرسشنامه های میرزا ابراهیم شهید تبریزی، نماینده تبریز؛ میرزا آقا فرش چی، نماینده تبریز.

حقوق و مستمری نمایندگان و کارکنان مجلس اول

مجلس شورای ملی، به‌عنوان نخستین نهال مشروطیت، در آغاز کار با مشکل تأمین بودجه مواجه بود. این امر، بدون حمایت مالی دولت، دوچندان شد. بررسی اسناد و منابع باقی مانده از مجلس اول، صحت این موضوع را اثبات می‌کند که مجلس با کمک‌های مردم، حیات خود را آغاز کرد. در این راه، برخی تجار نقش تعیین‌کننده‌ای داشتند. به‌طور مثال، مخارج انتخابات مجلس اول در تهران توسط مخبرالسلطنه هدایت تأمین شد و او در کتاب خاطرات خود به این موضوع اشاره کرده است (۱۳۳۳، ص ۱۴۲).

در اغلب شهرستان‌ها، حکام دولتی راه کارشکنی را در پیش گرفتند؛ مگر مناطقی که حاکم مشروطه‌خواه داشت. در برخی شهرستان‌ها، انجمن‌های مردمی به برگزاری انتخابات پرداختند و احیاناً کمکی از دولت یا حکومت‌های محلی اخذ نکردند؛ تا اینکه سرانجام، نمایندگان ملت انتخاب شدند و مجلس در مدرسه نظام تشکیل شد و سپس به عمارت بهارستان انتقال یافت.^۱ در مشروح مذاکرات مجلس و منابع و خاطرات موجود، صحبتی از تأمین بودجه مجلس به‌میان نیامده است. بیشتر نمایندگان مجلس، شخصاً یا با حمایت مالی برخی تجار، هزینه‌های مربوط را عهده‌دار می‌شدند و هیچ‌گاه گلیه‌ای از این موضوع نداشتند. آنها، با شور و اشتیاق، تنها به تأسیس مجلس فکر می‌کردند و چنانکه به‌نظر می‌رسد، طی توافقی غیررسمی، تمام هزینه‌ها را خود عهده‌دار شده بودند؛ به‌ویژه آنکه، بیشتر نمایندگان تهران از اصناف و یا تجار بودند و اوضاع مالی خوبی داشتند. اما شرایط برای نمایندگان شهرستان‌ها متفاوت بود. برخی، از تمکن مالی خوبی برخوردار بودند؛ و برخی دیگر، در راه رسیدن به مجلس، حتی فرش و زمین زراعی خود را فروخته بودند. در نتیجه، از داشتن مخارج روزانه خود نیز عاجز بودند. با وجود این، کسی نسبت به این شرایط و نبودن بودجه و اعانه معترض نبود. آنان، تلخی بی‌پولی را با شیرینی نمایندگی مجلس از یاد برده بودند؛ چراکه تمام آرمان آنها اجرای اهداف مشروطیت و برقراری عدالت بود. اما این روند چندان نپایید و مشکلات نمایندگان هر روز بیشتر می‌شد. برخی نمایندگان اصناف تهران، باید صبح‌ها در کمیسیون‌های مجلس و بعد از ظهرها در صحن علنی آن می‌بودند؛ در نتیجه، دیگر فرصتی برای کسب و کار نداشتند و اگر هم در جلسات مجلس حاضر نمی‌شدند، مورد بازخواست هیئت‌رئیس و حتی مردم قرار می‌گرفتند. در جلسه علنی ۱۴ شوال ۱۳۲۵، سید حسن تقی‌زاده، درباره غیبت نمایندگان پیشنهاد کرد که در صورت «حاضر نشدن اعضا مجازاتی معین شود؛ هر روز که نیامدند، یک تومان از حقوقشان کسر شود» (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۱۴ شوال ۱۳۲۵، ص ۳۹۰). برخی نمایندگان نیز با دیدگاهی واقع‌گرایانه درباره حضور نیافتن و کلا در جلسات مجلس بر این باور بودند:

«احسن‌الدوله: اصلاً حال وکلای طهران اسباب خرابی اطراف است؛ اکثر

۱. برای آگاهی بیشتر ن.ک: ضمیمه روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران (۲۸ شوال ۱۳۲۴، ص ۲۴)

مرخصی گرفته، می روند؛ علت چیست؟ بی پرده حرف را باید زد؛ اغلب اموراتشان مختل است. سایرین هم این وضع را که می بینند، نمی آیند.
رئیس: صحیح است؛ وکلا حق دارند. یک سال است آمده اند؛ چیزی به ایشان داده نشده [است]. این مسئله از حقوق خود مجلس است ... « (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۲۶ رمضان ۱۳۲۵، ص ۳۶۵).

با این همه، مردم معتقد بودند، دستیابی به نظام مشروطیت برای آنها هزینه های گزافی دربر داشته و نمایندگان حق ندارند غیبت کنند و این اقدام آنها نوعی خیانت است.
مشکلات برای نمایندگان شهرستانها دوچندان بود؛ برخی از آنها با فروش ااثیه و اموال شخصی خود، برخی با قرض، و عده ای خوش شانسی با کمک های مردمی، هزینه سفر به تهران را تهیه کرده بودند^۱. اما مسئله به اینجا ختم نمی شد. با گذشت زمان، برای آنها مشکلات جدی به وجود آمد؛ زیرا آنها با اتمام پس انداز، دیگر توانایی اداره زندگی و دفاتر خود را نداشتند. از سویی، هزینه های زندگی آنها نیز بیشتر بود؛ چرا که می بایست پذیرای مهمانان شهرستانی در منازل خود باشند، مهمانانی که برخی اوقات تا ماهها در تهران سکنی داشتند و برای بازدید و یا عرض شکایت می آمدند. بدین روی، رسیدگی به امور معیشتی و شخصی، از دغدغه های مهم نمایندگان شهرستانی به شمار می آمد. این امر در مشروح مذاکرات ۲۶ رجب ۱۳۲۵ به وضوح آشکار است:

«آقا شیخ حسین شهیدی: شش ماه است که در این مجلس مقدس حاضر هستم و در این مدت از وجود خود فائده ای برای ملت عائد ندیدم و در این مدت ۶ ماه، قریب دوهزار تومان ضرر بر من وارد آمده است. مستدعی هستم که مجلس مقدس، دو ماه وقت بدهد بروم به کارهای خود رسیدگی نمایم و مراجعت کنم.
محقق الدوله: از اینجا تا قزوین، مجلس نمی تواند دو ماه وقت بدهد.
آقا شیخ حسین شهیدی: کارهای من خیلی مهم است، غیر از این مدت نمی توانم اصلاح نمایم» (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۲۶ رجب ۱۳۲۵، ص ۲۷۴).
سعدالدوله نیز در مذاکرات ۲۸ شوال ۱۳۲۴، مشکلات مالی نمایندگان را اینگونه بیان کرد: «یکی از جهات تأخیر و کلا، عدم رغبت حکام است به انتخاب و دیگر اینکه، آنها صاحب مشاغل اند و بعضی وسعت معاش ندارند؛ لذا منتظرند که از جانب مجلس خبری برسد که مخارج آمدن و توقف چقدر است. باید این مطلب معین و اطلاع داده شود» (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۲۸ شوال ۱۳۲۴، ص ۲۴).

این مشکلات اقتصادی، عمده مسئله نمایندگان شهرستانی بود. از سوی دیگر، حتی کارکنان مجلس نیز از نمایندگان تقاضای کمک مالی می نمودند؛ زیرا بسیاری از آنها حقوق

۱. ر.ک: کمام: ۱۴، ج ۳، پ ۹۴؛
پرسشنامه محمد حسین بجنوردی،
نماینده بجنورد.

چندانی نگرفته بودند. در این میان، تنها مساعدت‌های نمایندگانی چون صنیع‌الدوله و احتشام‌السلطنه به آنها مدد می‌رسانید. اما این امر، نمی‌توانست همیشگی باشد. روزنامه‌نمای وطن در این باره می‌نویسد: «در اینکه حتماً باید برای وکلا حقوق معین شود، حرفی نیست و اجتماعی تمام عقلای دنیا است و در هیچ مملکتی وکلای مجلس شورای ملی مجاناً کار نمی‌کنند و دلیلش هم واضح است؛ مردمان دانشمند اغلب دارای مکتب و تمول نیستند و عمر خود را به تحصیل علوم صرف نموده‌اند و ملت هم البته از طبقه دانشمندان انتخاب خواهد کرد، نه صاحب‌ثروتان؛ و هر دانشمندی اگر چه پاستر و ژان ژاک هم باشد، اگر امر معاش او منظم نباشد، قوه فکریه‌اش مختل خواهد بود و هیچ نمی‌تواند در مصالح و مفاسد امور جمهور، فکر صحیح نماید. پس، اولاً لازم است برای وکلا حقوق معین کنند تا خیالشان از این جهت راحت باشد؛ به علاوه، اگر وکیل، حق معین نداشته باشد شاید مجبور شود که در بعضی مقامات به اسم تعارف و تقدیم، چیزی بگیرد» (۲۴ شعبان ۱۳۲۵، ص ۲).

نمایندگان، تا مدتی نمی‌توانستند از مجلس تقاضای تصویب حقوق کنند. این موضوع، چند دلیل عمده داشت: نخست آنکه، دولت و به‌ویژه دربار با مجلس روابط حسنه‌ای نداشتند و گرفتن پول از دولت، قدری مشکل و تقریباً غیرممکن بود. دوم اینکه، مجلس باید از کدام خزانه پول می‌گرفت؟ خزانه‌ای که تهی از پول بود! یا خزانه‌ای که به‌دنبال مطالبه‌وام از روس و انگلیس بود و نمی‌توانست به کارکنان شاغل خود حقوق پردازد؟

سومین و شاید مهم‌ترین دلیل، به اهداف مشروطیت مربوط می‌شود؛ زیرا آنگونه که گفته شد، هدف از تشکیل مجلس، رسیدن به عدالت و رفع تبعیض‌های موجود بود و برقراری حقوق و مزایا در گام نخست می‌توانست صدمه‌ای بر نهال نوپای مشروطیت باشد و مردم را دلسرد کند. این موضوع، برای بسیاری از نمایندگان که حتی تا پایان مجلس، حقوق نگرفتند بسیار سنگین و غیرقابل پذیرش بود. این مهم، در اسناد انگلیس هم به‌وضوح انعکاس یافته است. برای ما روشن نیست که روایت چرچیل از روی شیطنت بوده است یا بیان واقعیتی موجود از فضای سیاسی آن روز ایران. هر چه باشد نشان از اهمیت کارکرد مجلس و تصمیم‌نمایندگان آن در انظار عمومی دارد (معاصر، ۱۳۵۳، ص ۵۴۸).

در این میان، گزارش و دیدگاه مارلینگ، دیپلمات انگلیسی مأمور در تهران، درباره‌ عملکرد مجلس و حقوق نمایندگان حائز اهمیت است: «... مجلس همین چند روز اخیر هم مرتکب یک رفتار غیرعقلانه‌ای شد که به حیثیت و اعتبار آن جدالطمه می‌زند؛ بدین معنی که مجلس به وزیر دارایی دستور داد مبلغ سی هزار تومان بابت حقوق نمایندگان در سه ماهی که پارسال مجلس تشکیل [شده] بود، پرداخت کند. اکثریت عده نمایندگان به‌آسانی می‌توانند بدون دریافت حقوق، خدمت کنند؛ لیکن، در یک چنین وضع نابسامان مالی، حتی یک صدای اعتراض هم نسبت به

۱. رک: کدام: ۱م، ۸ک، ۲ج، ۳پ، ۹۱؛

پرسشنامه‌اسدالله میرزاهامیون
میشترالسلطان، نماینده‌خرم‌آباد (البته برخی
از نمایندگان دوره‌اول بر این باور بودند که
مبالغی به صورت علی‌الحساب و بدون
قاعده‌خاصی به کارکنان مجلس پرداخت
می‌شده است. (برای آگاهی بیشتر ن.ک.:
کدام: ۱م، ۸ک، ۳ج، ۱۵پ؛ پرسشنامه‌میرزا
سیدعلی نقی‌مردنگی میرمطهری، نماینده
دماوند: ۱م، ۳ک، ۳ج، ۴۱پ؛ پرسشنامه‌سید
آقای جلالی تیرفرش، نماینده‌تهران).

این اقدام بی مورد بلند نشد و احتمال قوی می‌رود که این خودخواهی احمقانه برای مجلس گران تمام شود. با تقدیم احترامات، امضا: چارلز مارلینگ (معاصر، ۱۳۵۳، ص ۵۵۵).

به هر روی، گرفتن حقوق، مقرری یا هر چیز دیگری با این عنوان برای نمایندگان، امری اجتناب‌ناپذیر بود و لازم بود نمایندگان مجلس تأمین مالی شوند، تا بدون دغدغه ذهنی به وظایف خود عمل کنند. نباید هیاهویی را که در مورد حقوق نمایندگان، از صدر مشروطیت تا کنون وجود داشته، به عنوان ضعفی برای قوه مقننه دانست؛ بلکه باید آن را ناشی از ضعف آگاهی عمومی از کارکرد مجلس به‌شمار آورد که هنوز هم پس از ۱۰۵ سال پابرجاست و نمی‌توان به این زودی پایانی برای آن متصور شد. دیدگاه عین‌السلطنه، نمونه‌ای بارز از این ضعف آگاهی نسبت به عملکرد و حقوق نمایندگان است: «هفته‌ای^۱ چهار روز مجلس برقرار است؛ آن هم دفعه‌ای دو ساعت؛ اغلب به صحبت‌های بی‌معنی. اگر قانون هم خوانده شود، هشت ماده که نصف صفحه نمی‌شود. ماهی صد تومان موجب معین با دخل‌های غیرمعین [دارند]. پس از تمام مشاغل درباری و این وزارت‌های پرزحمت با در دسر بی‌موجب و مداخل، صدهزار مرتبه بهتر است و هرکس دنبال و کالت نرود احمق است. هیچ کاری از این راحت‌تر و باشرف‌تر، معزز و محترم‌تر امروز در مملکت ما نیست. وزرای ما از طلوع صبح تا چند ساعت از شب رفته، بی‌موجب و مداخل زحمت می‌کشند و متصل فحش می‌خورند؛ کتباً و لساناً» (سالور، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۱۸۳۳).

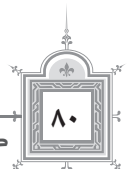
با این توضیح، به رفع ابهام در مورد حقوق نمایندگان و کارکنان دوره نخست مجلس شورای ملی می‌پردازیم.

توپ بستن مجلس اول و غارت اموال و دفاتر آن، از مهم‌ترین عواملی است که موجب نابودی و پراکندگی پرونده‌ها و اسناد بایگانی آن شد. به گفته شاهدان، نه در آن روز، بلکه طی چند روز پس از آن، عمارت بهارستان و مسجد سپهسالار خراب شد و اسناد مجلس دارالشورا از بین رفت.^۲ با بازبایی اسناد دوره‌های بعد، به‌ویژه دوره‌های چهارم تا نهم مجلس شورای ملی، به نکات فراوانی در مورد مطالبات و مقرری نمایندگان و کارکنان مجلس اول دست یافتیم. در این میان، اسنادی که میزان حقوق دریافتی و طلب نمایندگان و کارکنان مجلس را معین می‌نماید، از اهمیت فراوانی برخوردار است و اطلاعات بارزشی از چگونگی اداره، مقرری، و تعداد کارکنان مجلس شورای ملی در اختیار قرار می‌دهد. از این رو، در این مقاله کوشیده‌ایم با استفاده از اسناد نویافته از آرشیو مجلس شورای ملی و منابع و خاطرات بازمانده از نمایندگان و تشکیلات اداری مجلس شورای ملی، در دوره‌های نخستین آن، برای ابهام مورد نظر، پاسخی مستند بیابیم. این اسناد به چهار گروه تقسیم می‌شوند:

۱. اصل: هفته.

۲. برای آگاهی بیشتر ن. ک. ن. پ. مامون‌تف (۱۳۶۳). *بمباران مجلس شورای ملی در سال ۱۳۳۶ هجری قمری* (همایون شهیدی، کوششگر). تهران: اشکان.

۱. پرسشنامه‌های نمایندگان دوره اول؛

۲. اسناد مکاتبات نمایندگان و کارکنان؛

۳. صورت اسامی، مطالبات، و مقرری نمایندگان؛ و

۴. اسناد پراکنده.

۱. پرسشنامه‌های نمایندگان دوره اول

«اداره مباشرت» مجلس در دوره پنجم (۱۳۴۲-۱۳۴۴ق.) پس از دریافت عرایض متعدد از نمایندگان دوره نخست و یا بازماندگان آنها، مبنی بر تقاضای دریافت حقوق معوقه، با دستور رئیس آن اداره تصمیم گرفت برای دستیابی به اطلاعات دقیق درباره چگونگی پرداخت‌های مجلس به نمایندگان، پرسشنامه‌هایی را طرح و برای هریک از نمایندگان، ارسال نماید. بدین ترتیب، ۱۵۰ پرسشنامه تهیه و برای آنها فرستاده شد. از آن میان، ۱۳۵ پرسشنامه به اداره مباشرت بازگردانده شد که ۷۵ مورد از آنها در آرشیو مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، موجود است. این گروه اسناد، دربردارنده ۷ پرسش کلی از پیشینه خدمت نمایندگان است که برخی از آنها چند وجهی می‌باشد و از حوزه انتخابیه نمایندگان تا چگونگی تعیین و تأمین «بودجه مخارج مجلس»، و تاریخ پرداخت حقوق آنها را شامل می‌گردد. تاریخ ورود نمایندگان به مجلس و پایان خدمت آنها نیز از اصلی‌ترین پرسش‌هایی است که اداره مباشرت مطرح کرده است. شایان ذکر است، بعضی پرسشنامه‌ها، عرایض نمایندگان یا بازماندگان آنها را به همراه دارد که پس از پرسشنامه‌ها آورده شده و موضوع آنها تقاضای دریافت حقوق معوقه است.^۱

۲. اسناد مکاتبات نمایندگان و کارکنان

این گروه از اسناد، که شامل کارتن‌های شماره ۱ و ۳ از مجموعه اسناد کارپردازی است، دارای ۵۷ سند با موضوعاتی از این قبیل می‌باشد: گزارش‌های داخلی اداره مباشرت به رئیس آن اداره یا رئیس وقت مجلس، نامه‌هایی در تکمیل پرونده‌های بایگانی (همچون تأییدیه نمایندگی برخی افراد، اسامی کارکنان اداره دارالانشای مجلس در دوره اول، همراه با میزان حقوق دریافتی آنها، جوابیه‌ها، و مانند آن)، و عرایضی از نمایندگان و کارکنان مجلس اول مبنی بر دریافت نکردن حقوق خود در آن دوره. این اسناد، مربوط به دوره‌های سوم (۱۳۳۴-۱۳۳۳ق.) تا هفتم (۱۳۰۹-۱۳۰۷ش.) مجلس شورای ملی است و اطلاعات ارزشمندی را درباره روند کارکرد اداری مجلس در اختیار ما قرار می‌دهد؛ ضمن آنکه شرحی برخی رویدادها را نیز در خود دارد.

۱. برای نمونه و آگاهی بیشتر ن.ک.: کمام: ۱م، ۹ک، ۳ج، ۱۱۰پ؛ عریضة عبدالحمید ملک‌زاده، فرزند ملک محمد کرمانشاهی، نماینده کرمانشاه.

۳. صورت اسامی، مطالبات، و مقرری نمایندگان

آن‌گونه که از نام این گروه اسناد برمی‌آید، این بخش در بردارنده اسنادی با مضمون نام نمایندگان (به تفکیک حوزه انتخابیه آنها)، تاریخ تصویب اعتبارنامه‌های نمایندگان، مدت حضورشان در مجلس، صورت میزان حقوق پرداخت شده به آنها و طلب ایشان از دوره اول و فهرست اسامی، و جایگاه و میزان حقوق کارکنان مجلس است.

۴. اسناد پراکنده

علاوه بر اسناد موجود در مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، اسناد دیگری نیز در مورد مطالبات و مقرری نمایندگان و کارکنان نخستین دوره مجلس وجود دارد. بخشی از آنها در آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی موجود است که متأسفانه با ایجاد تغییرات در شبکه اطلاع‌رسانی سازمان مذکور، بازیابی این اسناد برای نگارنده امکان‌پذیر نبود. در کنار این‌گونه اسناد، در برخی منابع به اسناد دیگری اشاره شده و یا تصاویری از آنها ارائه گردیده که به موضوع مرتبط است. نمونه بارز آن، سندی است که سید حسن تقی‌زاده در مجله یغما ارائه داده و مدعی است آن را در انگلستان به دست آورده است. به سبب اهمیت تاریخی این سند، مطالب استنساخ شده آن را می‌آوریم.

صورت دخل و خرج دوره اول مجلس

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم

دخل - قوی‌تیل ۱۳۲۵

بتاریخ ۹ قوس ۱۳۲۵، وجه نقد از بابت حواله گمرک، بابت حقوق و کلاهی محترم، بتوسط محقق‌الدوله رسیده؛ تحویلی حاجی میرزا ابراهیم آقا، ۱۰۰۰ تومان.
بتوسط جناب محقق‌الدوله از بابت برات فوق، رسیده؛ تحویلی حاجی میرزا ابراهیم، ۴۰۰۰ تومان.

اوراق تمبرزده، پانصد ورق از قرار دهشاهی، ۲۵ تومان.

اوراق تمبرزده، یکهزار ورق، ایضا ۵۰ تومان.

// // // // ۵۰ // .

بتاریخ ۶ جدی ۱۳۲۵، بتوسط آقای محقق‌الدوله که از بابت سی هزار تومان گمرک رسیده؛ تحویلی حاجی میرزا ابراهیم آقا ۱۰۰۰۰ تومان.

بتاریخ ۲۵ جدی ۱۳۲۵، بتوسط آقای محقق‌الدوله، بموجب حواله وزارت مالیه، از بانک شاهی؛ رسیده حقوق افراد؛ تحویلی آقا میرزا محمود ۱۰۰۰ تومان.

بتاریخ اول دلو ۱۳۲۵ بموجب حواله وزارت مالیه؛ ایضا توسط عبدالله خان؛ تحویلی آقا میرزا محمود ۱۰۰۰ تومان.

۱۱/۱۱/۱۳۲۵ بموجب حواله وزارت مالیه، بمصدق السلطان از بابت بقیه دوهزار و چهارصد تومان، توسط عبدالله خان رسید ۴۰۰ تومان.

بتوسط کاظم خان از بابت دوهزار تومان، باقی بنائی مجلس مقدس، بحواله گمرک، نقد، رسیده؛ تحویلی میرزا محمود ۱۰۰۰ تومان.

ایضا، صنیع السلطان، سند بحواله گمرک، از بابت دوهزار تومان سپرده، ایضا ۱۰۰۰ تومان.

وجه اعانه اهالی انزلی برای فلکزدگان اهالی ارومی، بتوسط انجمن انزلی رسیده، ۳۰۰ تومان.

خرج - از بابت حقوق سه ماهه اول قوی ئیل ۱۳۳۵ [۱*]

محقق الدوله	طهران	سید مهدی	طهران
میرزا طاهر	//	حاجی میرزا بابا	قوچان
میرزا ابوالحسن خان شیراز		دکتر ولی الله خان	طهران
احسن الدوله	آذربایجان حاجی	شیخ علی	//
فتح الله خان قم		مرتضی قلیخان	اصفهان
میرزا احسینقلی	طهران	حسنعلی خان	طهران
ملاحسن	//	حاجی میرزا آقا	آذربایجان
میرزا محمود خوانساری	//	آقا غلامرضا	طهران
حاجی محمد ابراهیم	//	وکیل التجار رشتی	گیلان
شیخ حسین طهرانی	//	سید مصطفی	طهران
صدیق حضرت	//	امجد السلطان	
آقا محمود اصفهانی اصفهان		معظم الملک	//
سیدالحکما	طهران	حاجی محمد آقا حریر	آذربایجان
میرزا هادی	اصفهان	میرزا فضعلی آقا	//
حاجی میرزا ابراهیم آذربایجان		میرزا سید حسن	کاشان (۸)
حاجی سید محمد طهران		نظام الدین	// (۹)
سید حسین بروجردی	//	حاجی محمد باقر	طهران
حاجی سید باقر	//	مشاور الملک	//
حاجی شیخ حسن	//	سید علاء الدین	عربستان (۱۰)

* در تنظیم این فهرست، اختصار را

رعایت کردیم باین نحو:

۱. عنوان «جناب آقا» را حذف کردیم و

همچنین نمره ترتیب را ۲. به هر يك از

وکلای سید تومان داده شده بدو قسط

متساوی (۱۵۰ تومان) در جدی ۱۳۲۵، و

این رقم را مکرراً نیاوردیم. ۳. از مقرری

وکلایی که تأخیر ورود به مرکز داشته اند،

کسر شده که در ذیل صفحه یاد کردیم. ۴.

تاریخ ورود، اول حمل ۱۳۲۵ است (ظاهراً

روز افتتاح مجلس).

میرزا حسن	کرمان (۱) وثوق الدوله	طهران
تقی زاده	آذربایجان	حاجی سید نصرالله //
حاجی شیخ غلامحسین	استرآباد	مستشارالدوله آذربایجان
سیدعلینقی	دماوند	حاجی ملا محمود قم
دبیر رسائل	گیلان	مخبرالملک طهران
شرف الدوله	آذربایجان	حاجی سید ابراهیم //
شیخ یحیی	کرمان (۲)	حاجی ملک محمد کرمانشاهان
معاون التجار	کرمان (۳) اشرف الادبا	فیروزکوه
حاجی سید آقا		
تیرفروش	طهران (۴)	آقا شیخ ابراهیم زنجان
ناظم العلما	//	حاجی محمدتقی استرآباد
عمیدالحکما	سمنان (۵)	امین التجار طهران
حاجی میرزا ابراهیم		
خیاطباشی	طهران	احتشام الاطبا ترشیز (۱۱)
حاجی علی اکبر	//	حاجی محمدعلی شیرینی فروش طهران
حاجی وکیل الرعایا	همدان	نواب لسانالحکما خراسان
میرزا حسین طبیب	قزوین	حاج محمد اسمعیل بلورفروش طهران
جواد مؤتمن الممالک	بروجرد	آقا محمدعلی مازندرانی مازندران
ملا علیمحمد صدرالعلما	نطنز	حاج سید محمد ساعت ساز طهران
حاجی میرزا عبدالحسین		
شهشهنائی	خراسان	آقا میر عماد مازندران
میرزا محسن	طهران	حاج عباسقلی طهران
نواب هدایه الله میرزا	آذربایجان	حاج عبدالوهاب //
حاجی میرزا علی آقا خراسان	(۶)	حاج شیخ محسن خان کرمان (۱۲)
حاجی شیخ باقر	خوانسار (۷)	حاجی محمدتقی طهران
نواب اسدالله میرزا	طهران	حاجی محمد اسمعیل آقا //
(۱۳)		
حاجی احمد زرگرباشی	//	
حاجی محمدتقی شاهرودی	//	
بحرالعلوم	کرمان (۱۴)	حاجی امام جمعه خوئی آذربایجان

شمس الحکما کرمان (۱۵)	مفتخر الممالک	مازندران (۲۱)
حاجی سید مرتضی طهران	حاجی معین	—
مشهدی باقر	***	
یحیی میرزا باقر ثقة السلطنه // (۱۶)	آقاسید علی نقی ناظم املاک آستانه (۲۲)	
استاد حسن معمار	میرزا محمد عبده منشی	۳۰ تومان
بحرالعلوم رشتی	رشت (۱۷)	میرزا محمود تمردار ۲۵ //
صنیع الدوله رئیس سابق -	سید احمد محرر	۹۰
//		
مجلس مقدس سه ماهه طهران (۱۸)	بصیر دفتر	۹۰ //
میرزا حسینعلی	طهران (۱۹)	شیخ حسینعلی کفاش ۱۰۰ //
حاجی شیخعلی	// (۲۰)	قراولان مجلس ۳۰ //

۱ و ۳، تاریخ ورود، دهم ثور و از بابت مقرری پنجاه روز گرفته اند: ۱۶۶۶۶ تومان.
 ۲- بعثت تأخیر ورود، ۲۰۰ تومان گرفته است. ۴- قسط دوم را نگرفته است. ۵-
 ۱۶۷۷ تومان از مقرری او کسر شده. ۶- قسط دوم را (۱۵۰ تومان) دریافت نکرده.
 ۷- ۱۹۰ تومان گرفته. ۸- فقط دویست تومان گرفته. ۹- دویست تومان گرفته.
 ۱۰- تاریخ ورود، ۴ ثور؛ ۱۸۶۶۷ تومان گرفته. (۱۱) ۱۶۷۴ تومان از مقرریش کم
 شده؛ بعثت تأخیر ورود بمرکز. (۱۲) صد تومان از مقرری او کسر شده. ۱۳- در
 لیست دیگر شیخ اسمعیل است (۴) ۱۴- سی و سه تومان و سه قران دریافت کرده.
 (۱۵) دویست تومان گرفته. (۱۶) ۱۵۰ تومان گرفته. (۱۷) دویست تومان گرفته.
 (ماه ثور، غائب بوده) ۱۸- ۳۵۰ تومان. ۲۰- یک قسط بیش نگرفته (۱۵۰ تومان)
 ۲۱- دو ماه غیبت داشته؛ گرفته است صد تومان. ۲۲- دویست تومان از بابت ثور
 و جوزا. (یعنا، اسفند ۱۳۲۸، صص ۵۸۷-۵۹۰).

میزان حقوق نمایندگان

کمیسیون مالیة مجلس اول را باید پرکارترین کمیسیون آن نامید؛ زیرا بر پایه اسناد و مدارک موجود، تصمیمات آن اثربخش ترین اقدامات بود. این کمیسیون، طی این مدت - حتی دوره های نخست - مواجب شاهزادگان و درباریان را تعدیل نمود و به وضعیت مالیاتی کشور سر و سامان داد. از دیگر اقدامات آن، «اصلاح بودجه مالیه ایران» بود. در نتیجه، تعیین حقوق و مستمری کارکنان دولت از مباحث مهم آن گردید. هر چند «قانون وظایف، یعنی مستمریات» بعدها تصویب شد؛ مقدمات آن در این کمیسیون آماده شد و برای نخستین بار در ایران برای مخارج ادارات بودجه معین گردید.^۳

۱. شماره ۱۹ در منبع ثبت نشده است.

۲. این قانون در ۱۰ ماده، در تاریخ ۱۹ ربیع الاول ۱۳۲۶ تصویب گردید.

۳. برای آگاهی بیشتر از کارکرد مجلس اول و خدمات نمایندگان به ویژه درباره اصلاح مالیه ن.ک. احتشام السلطنه (۱۳۶۷).
 خاطرات احتشام السلطنه (سید محمد مهدی موسوی، کوششگر). تهران: زوار، صص ۶۵۴-۶۵۷.

نمایندگان، با وجود مشکلات فراوان در کمیسیون مالیه، مقدمات بودجه کشور را تنظیم کردند؛ اما پس از گذشت یک سال، دریافتند که خود آنها در این مدت، بدون دریافت حقوق، مشغول به کار بوده‌اند. برخی از نمایندگان شهرستان‌ها طبق عرایض ارسال به مجلس اظهار داشتند که املاک و اراضی و حتی اثاثیه منزل خود را فروخته و هزینه سفر به پایتخت و سکونت در تهران کرده‌اند؛ در نتیجه، در زمان ریاست احتشام السلطنه و با پیگیری او، مقرر شد که نمایندگان، ماهی یکصد تومان حقوق مقرر دریافت کنند^۱ (آدمیت، ۱۳۵۵، ج ۱، ص ۳۷۸). اما، طبق اسناد موجود در مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، برخی نمایندگان نخستین دوره یا بازماندگان آنها - حتی تا دوره نهم مجلس شورای ملی (۱۳۱۱ ش.) - طی عرایض یا درخواست‌هایی، حقوق معوقه خود را مطالبه می‌کردند. می‌توان مهم‌ترین علت این تعویق را وجود شرایط بد اقتصادی در کشور و نابسامانی‌های اداری دانست. برخی از آنها چون ارباب جمشید، صنایع‌الدوله، و امین‌الضرب نیازی به دریافت حقوق نداشتند؛ اما بسیاری از نمایندگان با مشکلات مالی مواجه بودند. پاسخ اسدالله همایون (مبشر السلطان)^۲، نماینده خرم‌آباد، به آخرین سؤال از پرسشنامه اداره مباشرت مجلس، گویای یک نمونه از مشکلاتی است که نمایندگان دوره نخست مجلس با آن دست به گریبان بوده‌اند، او نوشته است: «از بودجه و ترتیب حقوق مستخدمین مجلس، بنده بلکه از آقایان نمایندگان اطلاعی نداشتیم و گویا ترتیب صحیحی نداشتیم؛ زیرا اغلب مستخدمین از نرسیدن حقوق شکایت داشتند که بعضی اوقات آقایان نمایندگان از خودشان به پیشخدمت‌های اتاق و کمیسیون خود کمک می‌نمودند».

از این رو، احتشام السلطنه، با اعتراض به اینکه «یک سالی است که وکلا آمده‌اند و مواجبی» نگرفته‌اند، «تعیین مواجب [را] از حقوق خود مجلس» دانست و با پیگیری‌های او برای نمایندگان، ماهیانه مبلغ یکصد تومان حقوق در نظر گرفته شد. (آدمیت، ۱۳۵۵، ج ۱، ص ۳۸۷) البته، طبق اسناد موجود، تنها بخشی از این حقوق به آنها پرداخت شد و ایشان در دوره‌های بعدی مجلس، همچنان، خواستار حقوق پرداخت نشده خود بودند. (تقی زاده، ۱۳۴۰، ص ۲۲۶).

تقی زاده در مقاله «یادی از مجلس اول» که در سالنامه دنیا منتشر نمود، درباره حقوق نمایندگان دوره اول می‌نویسد: «حقوق آن دوره نمایندگان، ماهی یکصد تومان بود که نمایندگان، بابت ۲۲ ماه دوره نمایندگی، ۳ ماه و نیم را - که سیصد و پنجاه تومان باشد - دریافت نموده بودند» - (تقی زاده، ۱۳۴۰، ص ۲۲۶)

صورت مذاکرات نمایندگان، در جلسه ۵۱ دوره دوم، درباره حقوق نمایندگان دوره اول، خواندنی است:

«... (طرح قانونی ارباب کیخسرو راجع به حقوق نمایندگان قرائت شد). ... آقای تقی زاده: به اعتقاد بنده ... ما یک ماده قانونی لازم داریم که وضع کنیم برای حقوق

۱. برای آگاهی بیشتر ن. ک. : کمام: ۱م، ۸، ک. ج ۳، ۹۸پ؛ نامه شیخ محمدباقر مشایخی خوانساری، نماینده خوانسار به مجلس؛ ۱م، ۸، ک. ج ۱، ۲، ۹۹پ؛ عریضة بحرالعلومیه، همسر آقامیررشتی بحرالعلوم، نماینده رشت به مجلس.

۲. بیشتر نمایندگانی که پرسشنامه‌های موجود در این دفتر را پاسخ گفته‌اند، تصویب حقوق ماهیانه یک صد تومان را به دوره احتشام السلطنه مربوط دانسته‌اند. اما شماری مانند شیخ حسن حسام الاسلام، نماینده رشت و میرزا بزرگ همدانی نماینده زنجان تصویب این حقوق را به دوره صنایع‌الدوله مربوط ندانسته‌اند (برای آگاهی بیشتر ن. ک. : کمام: ۱م، ۸، ک. ج ۳، ۳، ۳۱).

۳. نام وی در کتاب اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی و سنا به اشتباه مشیرالسلطان آمده است (برای آگاهی بیشتر ن. ک. : فرهنگ قهرمانی، ۲۵۳۶، ص ۸).

نمایندگان لکن نداریم؛ هنوز آن قانون در یک جایی نوشته نشده و به امضای نرسیده است؛ وقتی آن قانون را لازم داریم وضع کنیم، یک کلمه که این را متضمن خواهد بود، می‌گوییم که نمایندگان از روز تصدیق اعتبارنامه‌شان، ماهی فلان قدر مواجب خواهند گرفت؛ لازم است الحاق شود.

محمد هاشم میرزا: این حقوق خدمت است؛ نه مدد معاش.

... وکیل‌الرعیایا: بنده محتاج می‌دانم حقوقی که به وکلا داده می‌شود در مجلس رأی داده شود، علناً و به صحنه همایونی برسد؛ آن وقت، آن، حقوق است؛ ما آن را حقاً مالک می‌شویم و خودمان را صاحب حقوق می‌دانیم و می‌توانیم مطالبه کنیم. فاتح‌الملک: از روزی که اعتبارنامه تصدیق شده است، از آن روز حقوق باید بدهند. تقی‌زاده: ... بعد از آنکه صحت اعتبارنامه هر وکیل در مجلس معین شد، از این تاریخ حقوق بگیرند.

حاجی سید نصرالله: ... این حقوق در مقابل استفاده است که ملت از وکلا می‌کند. وکیل‌الرعیایا: ... باید فهمید که حقوق را قانون باید معلوم کند؛ چون معین نکرده است؛ ... از آن روزی که وکیل مشغول خدمت می‌شود باید به او حقوق داده شود و مدد معاش هم نیست.

حسنعلی خان: ... در باب حقوق وکلا در مجلس قبل، رأی گرفته شد؛ اگر هنوز حقوق نداده بودیم؛ نگرفته بودیم؛ می‌توانستیم بگوییم در این باب صحبت باید بشود؛ ولی چون دو ماه حقوق گرفته شده، نمی‌توانیم بگوییم که چقدر حقوق باید گرفته شود. به هر جهت لازم است یک سند قانونی در دست مباشرین باشد که از روی آن بتوانند به وکلایی که وارد می‌شوند و در این جا هستند، حقوق بدهند.

آقا میرزا ابراهیم خان: بنده به کلمه حقوق حرف دارم؛ در سابق بعضی‌ها به اسامی مختلفه، گاهی مستمری، گاهی مساعده، گاهی انعام و یا به اسامی دیگر از دولت پول می‌گرفتند و دیدند نمی‌توانند هیچ کلمه جامعی پیدا کنند، اسمش را حقوق گذاشتند و این حقوق که به وکلا داده می‌شود برای خدماتی است که متحمل می‌شوند؛ این از بابت مدد معاش است که ملت می‌دهد و یک کلمه دیگر هم زیاد شده است که آن کلمه صحت است؛ یعنی وقتی صحت اعتبارنامه آنها از مجلس گذشت آن وقت حقوق بگیرند و بنده فوریت این طرح را تقاضا می‌کنم؛ از برای این که تکلیف مباشرین مجلس معلوم باشد.

... ارباب کیخسرو: چون اینجا یک اظهاری شد که نسبت به حقوق نمایندگان تزلزل است، بنده عرض می‌کنم برای اداره مباشرت، تکلیفش چیست و نمی‌تواند من بعد

۱. در شناسایی این نماینده، هیچ نامی به صورت «حسن‌علی» در اسامی نمایندگان دوره دوم یافت نشد (برای آگاهی بیشتر ن. فرهنگ قهرمانی، ۲۵۳۶، صص ۱۴-۲۰).

۲. نگارنده در شناسایی این نماینده با تشابه دو نام روبه‌رو شد: میرزا ابراهیم خان، نماینده اصفهان که مدتی در سمت منشی در مجلس دوم خدمت کرد و میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک نماینده تبریز. (فرهنگ قهرمانی، ۲۵۳۶، صص ۱۴، ۱۵، ۲۴ و ۲۵).

حقوق بدهد. وکیل التجار - ... تعیین حقوق وکلا با خود مجلس است ...
اسدالله میرزا: ... از روزی که وکلا معین می شوند یک حقوق دارند. ... در نظامنامه داخلی ... باید ذکر کرد که از آن روزی که وکلا اعتبارنامه شان معین شد از آن روز حقوق می گیرند.

وکیل الرعایا: ... به مدد معاش در مجلس سابق رأی داده شد ...
اسدالله خان: ... شاید مقتضی است که امسال صد تومان داده شود و سال دیگر او را تغییر بدهند و ۷۰ تومان یا کمتر. گمان می کنم در نظامنامه داخلی، یک فصلی دارد راجع به محاسبات؛ آنجا باید گذاشته شود.

کاشف بنده این مذاکرات را خارج می دانم و جهت این که پیشنهادی که شده است اسمی از مبلغ حقوق نبرده است؛ فقط از تاریخ ورود به خدمت است و مجلس از روزی می تواند حقوق بدهد که وکالت هر وکیل، تصدیق شده باشد. ...

تقی زاده: ... در مجلس سابق رأی گرفته شد؛ بنده خودم بودم که رأی گرفته شد ...
نایب رئیس: هر کس رأی می دهد فوریت این را قیام نماید. (اکثریت شد). (مجدداً قرائت شد؛ هم طرح ارباب کیخسرو و هم راپرت کمیسیون). ... میرزا ابراهیم خان - موافق نظامنامه، مقرری باید نوشت؛ اگر موافق آن باشد بهتر است. ... (به این عبارت رأی گرفته شد؛ مقرری نمایندگان دارالشورای ملی از تاریخی که صحت اعتبارنامه ایشان در مجلس معلوم بشود، محسوب خواهد شد) (اکثریت شد). - (مشروح مذاکرات دوره دوم، ۱۳۲۸ق. صص ۵۰ و ۵۱)

محل تأمین بودجه و اعتبار مجلس برای پرداخت حقوق به نمایندگان

مجلس، نهادی نو ظهور بود که جامعه ایران تا به آن روز، آن را تجربه نکرده بود. این نهاد، علاوه بر مشکلات اداری فراوان - که از ابتدا با آنها مواجه بود- دارای مشکلات مالی بود. مهم ترین آنها نبودن اعتبار و بودجه کافی برای اداره مجلس، مخارج پیدا و ناپیدای قوه مقننه، و مهم تر از همه پرداخت حقوق به کارکنان و نمایندگان با عناوینی همچون مساعدت، مزایا، مقرری، و حقوق بود. اما مجلس هیچ بودجه ای برای امور مالی خود پیش بینی نکرده بود. این مشکل، تا زمانی که نمایندگان مدعی دریافت حقوق نشدند، بروز نیافت؛ اما پس از آن، هیئت رئیسه مجلس را با مشکل جدی روبه رو ساخت. در میان منابع موجود، روایتی در مورد چگونگی تأمین این اعتبار وجود ندارد و مشخص نیست که مجلس چگونه توانست همان مقدار کم را به عنوان حقوق سه ماهه نمایندگان پرداخت نماید؛ اما از میان اسناد موجود در آرشیو مجلس می توان به پاسخ این سؤال دست یافت؛ به ویژه پرسشنامه ها - که به کرات به

۱. منظور اسدالله میرزا شهاب الدوله، نماینده تهران است.

آنها اشاره شد- به درستی محل تأمین این اعتبار را مشخص می‌کند. به طور مثال، میرزا ابراهیم شرف‌الدوله کلاتر، نماینده تبریز، در پاسخ به این پرسش که محل تأمین اعتبارات مجلس اول کجا بود؟ پاسخ می‌دهد: «یکصد هزار تومان، جهت حقوق و کلا، حواله صادر شده بود. بیست هزار تومان به گمرک طهران وصول شد؛ ولی هشتاد هزار تومان حواله فارس، وصول نشده بود که به مجلس توپ بستند» (کمام: م، ک ۸، ج ۳، پ ۹۱).

اسدالله میرزا همایون مبشر السلطان، نماینده خرم‌آباد، در پاسخ به همین سؤال، مبلغ واریزی به خزانه مجلس را متفاوت بیان کرده است. از طرفی، عواملان پرداخت وجه را بیشتر معرفی نموده است. او بیان می‌دارد: «تصور می‌کنم یک سال پس از تأسیس مجلس، یک فقره حواله - که مبلغ آن را نمی‌دانم- برای حقوق آقایان نمایندگان از طرف دولت رسید و به آقایانی که از روز اول تأسیس مجلس حاضر بوده‌اند از سه ماهه حقوق دادند؛ ولی با اشخاصی که مثل بنده چهار پنج ماه بعد از تأسیس آمده بودند چیزی ندادند. یک فقره حواله سی هزار تومان در زمان رئیس الوزرای و وزارت مالیه ناصرالملک، بابت حقوق نمایندگان رسید که به همگی یک ماهه حقوق دادند. گویا سی هزار تومان از محل گمرک هم پرداخته شد. دیگر وجهی به این اسم در نظر ندارم به مجلس رسیده باشد» (کمام: م، ک ۸، ج ۳، پ ۹۵).

بر اساس اسناد موجود، گویا بعد از مدتی، مجلس با وضعیت اسفبار مالی مواجه شد؛ در نتیجه، در زمان ریاست الوزرای ناصرالملک، کمکی در حدود بیست هزار تومان را از طرف دولت و از محل عوارض گمرک تهران دریافت کرد (کمام: م، ک ۱، ج ۸، پ ۹۱ پرسشنامه‌های میرزا ابراهیم شرف‌الدوله کلاتر و میرزا آقا فرش چی، نمایندگان تبریز).

اما آیا این تنها مبلغی است که در این دوره دریافت شد؟ در این مورد نمی‌توان با قطعیت سخن گفت؛ زیرا در اسناد موجود، به‌ویژه پرسشنامه میرزا همایون مبشر السلطان، به دریافت دو مرحله وجه از دولت اشاره شده است که حتی مبلغ آن با دیگر مبالغ مورد اشاره نمایندگان متفاوت است؛ به طوری که اکثر نمایندگان در پاسخ به سؤالی که به میزان و محل تأمین بودجه مجلس، اشاره دارد، مبلغ بیست هزار تومان پرداختی گمرک تهران را تأیید کرده‌اند؛ ضمن اینکه به هشتاد هزار تومانی که قرار بود ظل السلطان بپردازد نیز اشاره نموده‌اند. اما، این مبلغ، به چند دلیل هیچ وقت به خزانه مجلس واریز نشد. نخست آنکه، به سبب آشوب‌های فارس، جمع‌آوری پول از محل مالیات و عوارض مردمی، کاری غیرممکن بود. دوم اینکه، به گواه یکی از نمایندگان مجلس، تاریخ براتی که قرار بود ظل السلطان طی آن هشتاد هزار تومان بپردازد، ۲۹ ربیع الثانی ۱۳۳۵ بود؛ در حالی که مجلس ۲۳ جمادی الثانی ۱۳۲۶ توپ بسته شد؛ (کمام: م، ک ۱، ج ۳، پ ۱۰۳). در نتیجه، فرصتی برای وصول اعتبار پیشنهادی ظل السلطان ایجاد نشد. (بشیری، ۱۳۳۶، ص ۱۸۰؛ مستشارالدوله، ۱۳۶۱، صص ۲۲۹-۲۳۰).

تاریخ پرداخت حقوق نمایندگان

یکی از مهم‌ترین مسائلی که نگارندگان در پی آن بودند، دریافت تاریخ دقیق پرداخت حقوق به نمایندگان مجلس بود. ۱۲ شعبان ۱۳۲۵، احتشام السلطنه، برای نخستین بار، در صحن علنی مجلس درباره حقوق نمایندگان سخن گفت: «خدمت مفت نمی‌شود کرد؛ اجزای^۱ هر اداره پول می‌خواهند. پریروز گفتم در باب حقوق وکلا، باز هم می‌گویم؛ من دارایی دارم یک دینار هم شاید نگیرم و برحسب رسم، از روزی که پشت این میز نشسته‌ام، مواجب می‌خواهم تا دیگران خجالت نکشند». (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۱۲ شعبان ۱۳۲۵).

با بررسی مشروح مذاکرات نیز زمان واقعی تصویب حقوق نمایندگان مشخص نشد؛ در مذاکرات شنبه ۲۳ جمادی‌الثانی ۱۳۲۵، اسامی غائبین مجلس قرائت شد، احسن‌الدوله، نماینده تهران گفت: «این ترتیب حاضر و غایب کردن وکلا و ذکر اسامی آنها در صورتی است که از برای آنها حقوقی مقرر شده باشد که هرگاه از حضور تکاهل ورزند، از حقوق آنها کسر شود؛ ولی حالا با عدم تعیین حقی از برای آنها، آن ترتیب بی‌فایده است» (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۲۳ جمادی‌الثانی ۱۳۲۵، ص ۲۲۴).

بعد از آن، در مذاکرات مجلس، صحبت خاصی راجع به این موضوع وجود نداشت؛ تا آنکه در جلسه علنی سه‌شنبه ۲۶ شوال ۱۳۲۵، لسان‌الحکما، نماینده تهران، سخنانی با این مضمون بیان کرد: «چون در مجلس قبل و مقدمه مذاکرات، از آن اشخاصی که اعانه برای تأسیس مکتب ایتمام داده‌اند اسم برده و نوشته شده؛ ولی بعضی‌ها را گویا فراموش کرده‌اند؛ من جمله خود بنده، ده تومان از حقوق وکالت خود داده‌ام و آقای مبشر السلطان، پنج تومان. مقصود این است تمام این‌ها نوشته شود که فراموش نشود» (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۲۳ جمادی‌الثانی ۱۳۲۵، ص ۴۰۴).

سند قابل توجهی از مستشارالدوله درباره زمان تصویب حقوق نمایندگان باقی است که بخشی از ابهام‌ها را در زمینه موضوع مورد بحث مرتفع می‌سازد: «مذاکره تصویب حقوق، قبل از استعفای مرحوم صنیع‌الدوله از ریاست مجلس جریان داشت؛ ولی تصویب آن در شعبان ۱۳۲۵، در زمان ریاست آقای احتشام السلطنه است. توضیح آنکه، تعیین این تاریخ چندان فایده^۲ نمی‌دهد، زیرا تصویب برای همه مدت نمایندگی بود و به همین دلیل از ابتدا مبلغ یکصد هزار تومان - که تقریباً معادل ده ماهه حقوق نمایندگان بود - حواله گرفته شد» (کمام: م، ۱، ک، ۸، ج، ۳، پ، ۹۱؛ پرسشنامه میرزا صادق خان مستشارالدوله، نماینده تبریز؛ پرسشنامه حاج محمدحریری، نماینده آذربایجان).

از این سخنان می‌توان دریافت که از جمادی‌الثانی ۱۳۲۵ تا شوال ۱۳۲۵، نمایندگان مجلس، دارای حقوق بوده‌اند. این تاریخ در یکی دیگر از اسناد اداری دوره اول نیز آمده است،

۱. اصل اجراء
۲. اصل: فائده.

(کمام:م،ک،ج،ب،۳،۲۷) اما نگارندگان با بررسی اسناد و منابع موجود، موفق نشدند تاریخ دقیق زمان تعیین حقوق برای نمایندگان را دریابند. هر چند، امین الضرب، در این باره می نویسد: «تصویب حقوق نمایندگان محترم در ایامی بود که حضرت آقای احتشام السلطنه به ریاست مجلس منصوب بودند. ... علی هذا، چون حضرت معظم، در شعبان ۱۳۲۵، سمت ریاست را نائل شده اند، تصویب حقوق هم در همان اوقات باید شده باشد» (کمام:م،ک،ج،۳،پ،۸۲؛ پرسشنامه حاج محمدحسین امین الضرب).

اما این مشکل تا ۱۳۰۵ ش. حل نشد؛ زیرا در آن دوره (مجلس ششم)، پس از شکایات نمایندگان و کارکنان مجلس، اداره مباشرت در صدد برآمد مشخص کند نمایندگان از چه تاریخی شروع به دریافت حقوق نموده اند. به هر روی، با گذشت نزدیک به نوزده سال از افتتاح مجلس اول، تاریخ دقیق این مسئله مشخص نشد و این موضوع برای همیشه در پرده ابهام ماند (کمام:م،ک،ج،ب،۳،۲۷). دانستن این موضوع هم- با وجود اهمیت بسیار- کمک شایانی به اداره مباشرت مجلس ششم نمی کرد؛ زیرا به گواه نمایندگان دوره اول و اسناد موجود، آنان تنها حقوق سه ماه و یا سه ماه و نیم خود را دریافت کرده بودند؛ از سویی، حیات مجلس نخست مشروطه، بیشتر از ۲۲ ماه طول نکشید؛ بر این اساس، میزان طلب نمایندگان به طور دقیق مشخص نیست.

مطالبات نمایندگان و کارکنان مجلس

طبق اسناد و روایات برجای مانده از نخستین دوره مجلس، میزان حقوقی که نمایندگان دریافت کرده بودند به اندازه سه ماه و یا به عبارتی سه ماه و نیم بود (کمام:م،ک،ج،ب،۳،پ،۹۵ پرسشنامه میرزاهمایون مبشر السلطان نماینده خرم آباد). البته وضعیت کارکنان مجلس، کمی متفاوت بود؛ زیرا رؤسای مجلس نسبت به آنان مساعدت هایی داشتند و کارکنان تا قبل از وضع آیین نامه پرداخت حقوق به مجلسیان، مبالغی را دریافت می نمودند. با وجود این، نمایندگان متوجه اهمیت مخارج مجلس و خدمه آن بودند؛ آنجا که صدیق حضرت درباره اصلاح مالیه مجلس پیشنهاد کرد: «... عجلتاً اگر ماهی از وزارت مالیه به این مجلس داده نشود، امورات مجلس مشکل است به طور منظم بماند... از قراری که در انجمن مذاکره شد، ماهی ششصد تومان لاقبل لازم است که حقوق خدمه و بعضی مخارج لازم داده شود. اگر صلاح می دانید، رأی گرفته شود که در این خصوص چیزی به وزارت مالیه نوشته شود» (ضمیمه روزنامه رسمی...، ۱۷ ربیع الثانی ۱۳۲۵، صص ۱۷۷ و ۱۷۸).

اسناد موجود از نمایندگان دوره اول نشان می دهد که کارمندان و خدمه مجلس از حقوق یکسان و منظمی برخوردار نبودند. میرزا بزرگ همدانی (مقبل لشگر)، نماینده زنجان در پاسخ

۱. اصل عجاله
۲. اصل: نظم.

به این پرسش که «ترتیب بودجه مخارج مجلس، حقوق اجزا و مستخدمین آن دوره تحت چه قاعده و از چه قرار بوده و از چه تاریخ پرداخت شده است؟» می نویسد: «ارباب قلم و منشیان تخمیناً از بیست و پنج الی سی تومان پیشخدمت تقریباً نفری ده تومان» - (کمام: م: ۱، ک: ۸، ج: ۳، پ: ۱۰۰).

اما سید حسن خان حسینی کاشانی، نماینده کاشان، در این باره نوشت: «بعضی مستخدمین مثل مرحوم عباس قلیخان و کیل الرعایای کاشانی اظهار می کرد: یک سال و نیم به من چیزی نرسیده [است]» - (کمام: م: ۱، ک: ۹، ج: ۳، پ: ۱۰۸).

بدین ترتیب، پرداخت حقوق مستخدمان مجلس بخشی از دغدغه فکری و مالی مجلس اول به شمار می آمد. روز یکشنبه ۴ محرم ۱۳۲۵، رئیس مجلس در صحن علنی مجلس به مسئله «موجب مستخدمین» می گوید: «مسئله دیگر، موجب مستخدمین است که تشکی کرده اند؛ صورت آن را هم نوشته اند؛ در مجلس مطرح مذاکره شده به تصویب اعضاء مجلس اصلاح شود» (ضمیمه روزنامه رسمی... ۴ محرم ۱۳۲۵، ص: ۸۰).

دو روز بعد، سعدالدوله، با اشاره به همکاری نکردن دولت در کمک مالی به مجلس می گوید: «... نه موجب دارند این اجزا، نه چیز دیگر. هر وقت از پله های این عمارت بالا می آید تمام اجزا جلو شما را می گیرند که: ما چند ماه است آمده ایم، یک پول به ما نداده اند» (مذاکرات مجلس دوره اول، ۱۳۳۴، ص: ۱۷۲).

وضعیت پرداخت حقوق نمایندگان مجلس اول نیز یکسان نبود؛ برخی از تمکن مالی فراوان برخوردار بودند و برخی در بدترین وضعیت مالی به سر می بردند. آدمیت، در این باره می نویسد: «در سال اول، نمایندگان موجبی نداشتند؛ برخی توانگر بودند؛ بعضی کسب و کاری داشتند، ممر گذران زندگی شان مختلف بود؛ اما بودند کسانی که به قول احسن الدوله: «اموراتشان مختل است». حاجی میرزا علی آقا برهان آورد که: عمل مجلسیان را نباید با عمل سرباز یا حاکم قیاس کرد؛ زیرا کار آنها «واجب کفایی» است و حال آنکه «عمل و کلا فعلاً» برایشان واجب عینی شده و اجرت گرفتن در واجب عینی حرام است؛ اما اگر کسی چیزی نداشته باشد، آن شخص را مرتزقه می گویند؛ لابد باید از بیت المال ارتزاقش کرد». این موضوع مجمل ماند. احتشام السلطنه اظهار کرد: یک سالی است که وکلا آمده اند و موجبی نگرفته اند و تعیین موجب از حقوق خود مجلس است. در هر صورت و هیچ وقت مایل نباشید که کسی کاری را مجاناً بکند؛ کار مجانی گران تر تمام می شود» (آدمیت ۱۳۵۵، ج: ۱، صص ۱۳۷۷-۱۳۷۸).

هر چند مطالبه حقوق، توسط نمایندگان و کارکنان مجلس از همان دوره اول، در برخی جلسات و در صحن علنی مطرح می شد و در همان زمان، رئیس وقت نیز پاسخی به این موضوع می داد؛ پیگیری پرداخت معوقه حقوق نمایندگان و کارکنان دوره اول مجلس، به طور

۱. برای آگاهی بیشتر از: ضمیمه روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران (۲۸ شوال ۱۳۲۴)، (۲۶ رمضان ۱۳۲۵).

مشخص از دوره ششم مجلس شورای ملی آغاز شد. قدیمی‌ترین سندی که در این باره وجود دارد، نامه‌ای متحدالمال به تاریخ ۳۰ دی ۱۳۰۴ از ارباب کیخسرو شاهرخ، نماینده زرتشتیان و رئیس اداره مباشرت مجلس وقت است که در آن از هفده نماینده دوره اول مجلس دعوت شده تا در جلسه‌ای رسمی برای مشخص نمودن وضعیت حقوق و سابقه شغلی نمایندگان و کارکنان دوره اول حضور یابند. در نگاه اول، این گونه درک می‌شود که مجلس و ارباب کیخسرو، از نمایندگان دوره اول برای گرفتن حقوق معوقه ایشان دعوت نموده‌اند. اما واقعیت ممکن است چیز دیگری باشد؛ زیرا از برخی نمایندگان و کارکنان دوره اول و نیز بازماندگان آنها شکایاتی در دست است که نشان می‌دهد سال‌ها به دنبال مطالبات خود، معطل مانده بودند (کمام: م، ۱، ک، ۳، ج، ۳، پ، ۲۷؛ م، ۳، ک، ۱۶۹، ج، ۲، پ، ۷). چنین به نظر می‌رسد که نامه ارباب کیخسرو، حاصل مراجعات حضوری و این مکاتبات بوده است. این روند، چندسالی به درازا کشید؛ البته، در بایگانی مجلس، سندی وجود ندارد که نشان دهد حقوق و مطالبات نمایندگان و کارکنان پرداخت شده است.

ارباب کیخسرو به اتفاق کارمندان خود در اداره مباشرت مجلس، برای حل این مشکل دست به ابتکاراتی زد. نخست، برای اخذ اطلاعات، تعدادی از نمایندگان را به مجلس دعوت کرد و در ادامه پرسشنامه‌ای طراحی کرد - آن گونه که نمونه‌هایی از آنها خواهد آمد - و سؤالات مهمی را برای رفع ابهامات مطرح نمود. تمام این اقدامات تا اسفند ۱۳۱۱ به طول انجامید. در تمام این مدت (بیش از هفت سال) نامه‌های بسیاری میان اداره مباشرت مجلس و وزارت مالیه در مورد حقوق معطل مانده نمایندگان و کارکنان مجلس ردوبدل شد. از سوی دیگر، نمایندگان و کارکنان مجلس اول و برخی وارثان آنها با ارسال عرایض فراوان به مجلس و دیگر ادارات مرتبط با آن در پی دریافت مطالبات خود بودند که بیش از ۱۳۰ سند از این مکاتبات در آرشیو مرکز اسناد و کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است (کمام: م، ۱، ک، ۱، ج، ۳، پ، ۳). سرانجام در ۱۶ بهمن ۱۳۱۱، اداره محاسبات مالیه وزارت مالیه، نامه‌ای به اداره مباشرت مجلس نوشت که مضمون آن، درخواست تأیید صحت اعتبارنامه پانزده نفر از نمایندگان دوره اول مجلس شورای ملی بود (کمام: م، ۱، ک، ۱، ج، ۳، پ، ۳). گویا این درخواست، مقدمه‌ای برای پایان بخشیدن به این تلاطم ۲۶ ساله بود. بعد از این تاریخ - به جز نامه‌ای که مربوط به ۱۲ اسفند ۱۳۱۱ است - سند دیگری از عرایض نمایندگان دوره اول در آرشیو مجلس وجود ندارد. دو سند متأخر، در حقیقت گواهی است احتمالی بر پرداخت حقوق معوقه نمایندگان و کارکنان مجلس اول مشروطه. در یکی از این اسناد نویافته آمده است: «سه فقره مطالبات، مقرر آقایان نمایندگان و اعضا و مستخدمین دوره اول مجلس شورای ملی، بر حسب تخمین دو بیست و هیجده هزار تومان و یکصد و هشتاد تومان و سه هزار و صد دینار می‌باشد» (کمام: م، ۱، ک، ۳، ج، ۳، پ، ۲۷).

در حقیقت، این سند، که توسط حسین سمیعیان، معاون وقت اداره‌ی مباشرت مجلس تنظیم شده بود، رقمی از مطالبات نمایندگان و کارکنان مجلس اول را ارائه می‌دهد؛ اما شاید آمار دقیق‌تر، زمانی به‌دست آمد که مطالعه و تحقیق چهارساله‌ی اداره‌ی مباشرت مجلس - به مدیریت ارباب کیخسرو - پایان یافت و فهرست کاملی از میزان مطالبات نمایندگان و کارکنان مجلس اول مشخص شد.

نتیجه‌گیری

در ابتدای تشکیل مجلس شورای اول، به‌دلیل وجود مشکلات سیاسی، اقتصادی، توجه ویژه‌ی مجلسیان به چاره‌جویی در حل مسائل کلان کشور بود و فرصتی برای سخن گفتن از برقراری حقوق و مقرری نمایندگان و کارکنان مجلس به میان نیامد؛ اهداف دارالشورای ملی در آغاز کار، بررسی و پیگیری مطالبات مردمی بود و هنوز نمایندگی و کار در نهاد مجلس، به‌عنوان وظیفه‌ای ملی، بدون چشم‌داشت مالی به شمار می‌آمد؛ این امر، سبب شد نمایندگان تا حد زیادی - چه به‌صورت عمد و یا به‌طور سهو - از توجه به حقوق و مزایای خود و یا طرح آن در مجلس غافل بمانند؛ اما پس از مدتی، مشکلات مالی به‌ویژه برای نمایندگان شهرستانی آزاردهنده شد و موجب گردید که آنها مطالبه حقوق و مقرری ماهیانه نمایند. کارکنان مجلس اول نیز اگرچه در برخی مواقع، مبالغی را به‌صورت مساعده از هیئت‌رئیس مجلس و یا بعضی نمایندگان دریافت می‌کردند، اما همچون منتخبان ملت با مشکل مالی و تأمین هزینه‌های معیشتی مواجه شدند.

با این توضیح، بررسی وضعیت مالی مجلس اول و آگاهی از فرجام مطالبات نمایندگان و کارکنان آن، با توجه به کم‌بودن منابع دسته اول و محدودیت اسناد موجود، امری بس دشوار می‌باشد و اسناد آرشیو مجلس که بازبایی شده است، تا حدی پاسخ برخی ابهام‌ها و پرسش‌ها را به‌دست می‌دهند.

بدین ترتیب، از یافته‌های تحقیق حاضر، اینگونه مستفاد می‌شود که مجلس اول شورای ملی - با کاربرد تجربیات اداری - مالی دستگاه دیوانی کشور - تنها موفق به پرداخت بخش محدودی از حقوق نمایندگان و کارکنان خود شد و بنا بر اسناد آرشیو مجلس، گویا بخش دیگر این حقوق (نه تمامی آن)، در دوره‌های بعدی قانون‌گذاری به آنها و یا بازماندگان‌شان پرداخت گردیده است؛ بنا بر اطلاعات به‌دست‌آمده از اسناد موجود در آرشیو مجلس، نبود منابع مالی کافی، تمرکز مجلس اول بر حل مشکلات اقتصادی کشور، و کوتاه‌مدت بودن این دوره‌ی قانون‌گذاری، مهم‌ترین دلایلی بود که امکان رسیدگی به امور داخلی مجلس و رفع مسائل مالی نمایندگان و کارکنان را محدود می‌کرد؛ از این رو، مجلس اول از ساختار مالی منظمی برخوردار نبود و در رسیدگی به مشکلات مالی نمایندگان و کارکنان خود ناکام ماند.

کتابنامه

- آدمیت، فریدون. (۱۳۵۵). *ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران* (ج ۱). تهران: پیام.
- آرشیو مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، اسناد دوره اول و سوم.
- احتشام السلطنه (۱۳۶۷). *خاطرات احتشام السلطنه* (سید محمد مهدی موسوی، کوششگر). تهران: زوار.
- بشیری، احمد (۱۳۶۶). *کتاب نارنجی؛ ظل السلطان و محمد علی شاه رودرو* (ج ۱) (حسین قاسمیان، مترجم). تهران: پرواز.
- تقی زاده، حسن (۱۳۴۰). یادای از مجلس اول. دنیا، ۱۷ (۱۷).
- سالور (۱۳۷۷). *خاطرات عین السلطنه* (ج ۳) (مسعود سالور، ایرج افشار، کوششگران). تهران: اساطیر.
- ضمیمه روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران (۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ قمری).
- فرهنگ قهرمانی، عطاءالله (۲۵۳۶). *اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی و سنا*. تهران: مجلس شورای ملی.
- مامون‌تف، ن. پ. (۱۳۶۳). *بمباران مجلس شورای ملی در سال ۱۳۳۶ هجری قمری* (همایون شهیدی، کوششگر). تهران: اشکان.
- مذاکرات مجلس دوره اول تقنینیه* (۱۳۳۴) (سعید نفیسی، کوششگر). تهران: بی نا.
- مستشارالدوله، صادق (۱۳۶۱). *خاطرات و اسناد مستشارالدوله صادق* (ج ۱) (ایرج افشار، کوششگر). تهران: فردوسی.
- مشروح مذاکرات دوره دوم مجلس شورای ملی* (۱۳۲۸ قمری).
- معاصر، حسن (۱۳۵۳). *تاریخ استقرار مشروطیت در ایران: مستخرجه از اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان* (ج ۱). تهران: ابن سینا.
- ندای وطن* (روزنامه). (۱۳۲۵ شعبان، ۲۴ (۷۱)).
- هدایت (مخبر السلطنه)، مهدیقلی (۱۳۶۳). *خاطرات و خطرات* (ج ۳). تهران: زوار.
- یغما* (۱۳۲۸، اسفند)، ۲۰ (۱۲).